

פרשת תולדות

”ברוך שפטרני מעונשו של זה”

”וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים וַיְהִי עֲשׂוֹ אִישׁ יָדַע צִיד אִישׁ שָׂדֶה וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם יָשֵׁב אֲהָלָיִם” (בראשית כ”ה, כז)

המדרש מדייק מהכתוב שההבדלים בין יעקב ועשו ניכרו רק כשגדלו:

”בל י”ג שנה - שניהם הולכים לבית הספר ושניהם באים מבית הספר. לאחר י”ג שנה - זה

היה הולך לבתי מדרשות וזה היה הולך לבתי עבודת כובבים.” (בראשית רבה ס”ג, ז)

ממשיך המדרש ומבאר:

”א”ר אלעזר: צריך אדם להטפל בבנו עד י”ג שנה. מיכן ואילך צריך שיאמר: ‘ברוך שפטרני

מעונשו של זה.’”

בעקבות מדרש זה נהגו באשכנז שביום שהבן נעשה בר מצווה - אביו מברך ברכה זו בשם ומלכות.¹ ברכה זו לא מזכרת בפסקי הרמב”ם ובשולחן ערוך, וגם רוב הפוסקים הספרדים מדורות קדומים אינם מכירים ברכה זו. הרמ”א אמנם מביא מנהג זה, אך מוסיף: ”וטוב לברך בלא שם ומלכות” (רמ”א על שולחן ערוך, אורח חיים רכ”ה, ב). ברכה זו אכן לא התקבלה בכל קהילות ישראל,² ובחלקן האב מברך אותה בלי שם ומלכות או בשקט בלבד.

ישנן מספר סיבות שבגללן פוסקים רבים התקשו לאמץ ברכה זו הלכה למעשה:

- א. המדרש אינו כותב שחייב אדם לברך ברכה זו, אלא נוקט בלשון עדינה יותר: ”צריך שיאמר”.
- ב. במעמד של חגיגת בר המצווה, יש לעודד את הנער שנכנס לעול תורה ומצוות לגדול בתורה ולהמשיך בעתיד בדרכו הטובה. ברכת ”ברוך שפטרני” לא מתאימה כלל לאותה אווירה חיובית וחגיגת של תמיכה, חיזוק ועידוד, אלא משדרת בדיוק את ההפך.³

1. כך, למשל, כותב המהרי”ל: ”מהר”י סג”ל בזמן שבנו נעשה בר מצווה וקרא בתורה היה מברך עליו בא”י אמ”ה אשר פטרני מעונשו של זה. וכן איתא במרדכי הגדול ברכה זו בשם ומלכות” (הלכות קריאת התורה).
2. ראו מאמרו המעניין של יצחק דב גילת ”ברוך שפטרני מעונשו של זה”, סיני קיח (סיון-תמוז תשנ”ז), עמודים קעו-קפו.
3. ראו מסכת סופרים פ”ח ה”ז: ”וכן היה מנהג טוב בירושלים להגך בניהם ובנותיהם הקטנים ביום צום, בן אחת עשרה שנה עד עצם היום, בן שתים עשרה להשלים, ואחר כך סובלו ומקרבו לפני כל זקן וזקן, כדי לברכו ולהזקו ולהתפלל עליו שיוכה בתורה ובמעשים טובים...”

ג. על ההורים מוטלת החובה לחנך את ילדיהם גם לאחר גיל בר מצווה, ובמידה והם לא הולכים בדרך רצויה – על ההורים להוכיח את ילדיהם מדין מצוות "הוכה תוכיח", ולנסות להשפיע עליהם לטובה.⁴ ברכת "ברוך שפטרגני", לעומת זאת, משדרת ניתוק וניכור קיצוני ובוטה.

ד. בתלמוד אין זכר לברכה זו, ולפי פוסקים רבים אין לברך ברכה שאין לה מקור בתלמוד.

לאור הקשיים הנ"ל, הסבירו הפוסקים והמפרשים את הברכה בהסברים רבים ומעניינים. כך, למשל, תלמידו של הרמ"א, רבי מרדכי יפה, מציע פירוש מפתיע.⁵ לדבריו, הבן כלל אינו בר עונשין עד גיל 13, ולכן לא ייתכן להסביר שבגלל הבן עלול האב להיענש. בעקבות כך הוא מפרש בצורה הפוכה: הבן עלול להיענש בגלל חטאי האב, וכיוון שעל כל אדם להיזהר ולמנוע מצב בו מישוהו אחר ייענש בגללו⁶ – האב מברך ומבקש על עצמו, שמכאן ואילך בנו לא ייענש בגלל חטאיו. נראה, שלפי פירוש זה מוטב היה שהבן יברך "ברוך שפטרגני", אך כיוון שאמירה כזו פוגעת בכבוד אב ואם של הבן ביום בר המצווה – האב מברך את הברכה במקומו.⁷ פירוש מעניין זה אמנם פותר את הבעיות שהוזכרו, אך נראה שהוא לא מתאים לפשט המדרש.⁸

לדעתי ניתן להסביר את העניין באופן אחר, כך שהוא נושא בחובו משמעות פסיכולוגית חשובה דווקא ביום בר המצווה. המדרש אומר: "צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה". דהיינו, על ההורה להראות דאגה צמודה לילדים ממש כמו מטפלת מסורה, שלא עוזבת את הילדים הקטנים אף לא לשנייה אחת. אולם, המדרש ממשיך, "גויבן ואילך – צריך שיאמר 'ברוך שפטרגני מיעונושו של זה'" – מעתה הבחירה עוברת לידיו של הבן.

בדברי המדרש אין הוראה מעשית לומר משפט זה, אלא הוראה לאב שעליו לשנות את תפיסתו החינוכית. על האב להכיר בכך שמהיום ואילך האחריות על מעשי הבן אינה שלו. הבן יכול עקרונית לבחור להיות כעשוי, אם רצונו בכך, ועל האב להרפות עכשיו – אסור לו להמשיך להתייחס לבנו כאל ילד קטן, אסור לו להמשיך ו"להטפל בבנו". על ההורה להכיר בעצמאות הבן ביום היכנסו למצוות, ולהפנים את העובדה שמהיום – הבחירה היא בידי הבן המתבגר. המדרש מורה לאב שיקבל את בנו כמות שהוא, כפי שיצחק אהב את בנו עשו.

4. ראו משנה ברורה שם סק"ז על פי שבת נד ע"ב, רמב"ם, הלכות דעות פ"ו ה"ז.

5. ראו בלבוש, אורח חיים רכ"ה ובאליה זוטא שם ס"ק ג.

6. ראו שבת קמט ע"ב: "כל שהבירו נענש על ידו – אין מכניסין אותו במחיצתו של הקדוש ברוך הוא", תוספות, בבא בתרא כב ע"א ד"ה אגא ענישתיה.

7. ראו מקורות ודיון במאמרו של יצחק דב גילת (לעיל בהערה).

8. ראו דחיית הפירוש הזה בדברי חמודות על פסקי הרא"ש, ברכות פ"ט ס"ק ל.

הרמב"ם כותב על מצוות כיבוד אב ואם:⁹

"אף על פי שבכך נצטוינו [דהיינו כיבוד אב ואב] - אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדקדק בכבודו עמהם שלא יביאם לידי מכשול, אלא ימהול ויתעלם, שהאב שמהל על כבודו - כבודו מוחל." (הלכות ממרים פ"ו ה"ח)

המקור התלמודי מדבר על מציאות בדיעבד שהאב מחל על כבודו; הרמב"ם מוסיף בעדינות וברגישות על ההלכה התלמודית, שגם לכתחילה "אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדקדק בכבודו", אלא עליו "להתעלם ולמהול".

על פי הרעיון שהובא לעיל, ניתן להאיר את דברי הרמב"ם באור חדש: הכבדת העול על הבן אינה מהווה רק מכשול לבן, אלא היא גם איסור על האב. על האב מוטל להבין את מקומו ביחסו לבנו בהתאם לנסיבות, ואף להמעט בכבוד המגיע לו אם יש בכך צורך.

9. ראו יעקב בלידשטיין, עיונים במחשבת ההלכה והאגדה (באר שבע תשס"ד), עמוד 206 ואילך, ועמוד 311 ואילך.